

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν, ΚΑΚΟΥΡΗ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,
Κυρίες, Κύριοι,

Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀρχίσω διατυπώνοντας τὶς εὐχαριστίες μου πρὸς τὸ Ἀνώτατο Ἐπιστημονικὸ Σῶμα τῆς Πατρίδας γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ με περιλάβει στὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη τῆς Ἀκαδημίας. Καὶ νὰ διαβεβαιώσω ὅτι ἔχω συνείδηση τῆς τιμῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Χρέους ποὺ συνεπάγεται.

Εὐχαριστῶ τὸν κύριο Πρόεδρο, γιὰ τὴν εἰσαγωγή του. Καὶ εὐχαριστῶ τὸν κύριο Μάνεση, γιὰ τὶς ἀναφορές του. Ξέρω ὅτι ὑπάρχουν ὑπερβολές, ποὺ ὀφείλονται στὴ φιλική του διάθεση ἔναντι τῆς μετριότητάς μου.

Τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου προσδιορίστηκε ἐξαιτίας τῆς συμμετοχῆς μου, ἀπὸ δωδεκαετίας, στὸ ἔργο τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, (τοῦ ΔΕΚ).
Εἶναι:

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ
ΩΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

Εἰσαγωγή

1. Συνταγματικὰ εἶναι τὰ Δικαστήρια τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀρμοδιότητα νὰ ἐλέγχουν τὴ συνταγματικότητα τῶν πράξεων τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους, ἰδίως τῶν πράξεων τῶν νομοθετικῶν σωμάτων. Τὰ κυριότερα θέματα συνταγματικότητας ἀφοροῦν τὴν προστασία τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν μειονοτικῶν ὁμάδων, τὴ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς διακρίσεως τῶν ἔξουσιῶν.

2. Κατὰ τὰ λοιπὰ, μεταξὺ τῶν διαφόρων Συνταγματικῶν Δικαστηρίων ὑπάρχουν διαφορὲς ὡς πρὸς πρόσθετες ἀρμοδιότητες, τὴ συγκρότησή τους, τὸν τρόπο εἰσαγωγῆς τῶν ὑποθέσεων ἐνώπιόν τους, τὴ δικονομικὴ θέση τῶν ἰδιωτῶν, τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τους, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκταση τῆς ἐξουσίας τους γιὰ ἀκύρωση νομοθετημάτων. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἀναφερθῶ σὲ τέτοια θέματα συγκρίσεως τοῦ ΔΕΚ μὲ διάφορα Συνταγματικὰ Δικαστήρια. Ὑπάρχει ἓνα κεντρικὸ καὶ βασικὸ θέμα: τὸ Συνταγματικὸ Δικαστήριο, γιὰ νὰ ἀσκήσει τὸ ἔργο τοῦ ἐλέγχου τῆς συνταγματικότητας, πρέπει πρὶν ἀπὸ ὅλα νὰ ὀρίσει ποῖα εἶναι ἡ συνταγματικότητα, ἐρμηνεύοντας τὸ Σύνταγμα. Τὸ Συνταγματικὸ Δικαστήριο εἶναι ποὺ τελικὰ προσδιορίζει,

υποχρεωτικά για όλα τα όργανα της Πολιτείας, τί λέει το Σύνταγμα. Αυτό το θεμελιώδες λειτούργημα, το οποίο περιβάλλεται από σημαντικά προβλήματα, αποτελεί τον άξονα της όμιλίας μου.

3. Το ΔΕΚ έπιτελεί έργο Συνταγματικού Δικαστηρίου καθό μέρος άσκει έλεγχο τής συμφωνίας τών πράξεων τών Όργάνων τής Κοινότητας με τή Συνθήκη¹. Διότι ή Συνθήκη, έτέθη μόν σε ισχύ με διεθνή σύμβαση, όμως από άπόψεως περιεχομένου άποτελεί τó Σύνταγμα τής Κοινότητας, τής οποίας ή νομική δομή είναι όμοσπονδιακή, άν και όχι πλήρως, άφου τά Κράτη μέλη διατηρούν τήν άρμοδιότητα καθορισμού τών άρμοδιοτήτων τους (Kompetenz-Kompetenz, κατά τή γερμανική όρολογία).

4. Άντικείμενό τής όμιλίας μου είναι νά καταθέσω ένώπιόν σας —πολύ συνοπτικά— μερικές παρατηρήσεις σχετικά με τή θεμελιώδη άρμοδιότητα του ΔΕΚ νά έρμηνεύει και εφαρμόζει τή Συνθήκη, καθώς και τόν τρόπο που άσκει τήν άρμοδιότητα αυτή.

5. Θα προσπαθήσω νά μη χρησιμοποιήσω άπολύτως τήν όρολογία και τις κατασκευές τής νομικής έπιστήμης. Έξάλλου οι νομικοί θα παρατηρήσουν ότι μερικές φορές οι διατυπώσεις μου προδίδουν τοποθέτησή μου πάνω σε στασιαζόμενα ζητήματα, χωρίς νά έχω εκθέσει, λόγω του περιορισμένου χρόνου, τó όλο ζήτημα και τις διάφορες άπόψεις έπ' αυτού.

I. Ό ρόλος τών Συνταγματικών Δικαστηρίων στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα.

6. Είναι γνωστό ότι ό έλεγχος τής συνταγματικότητας τών νόμων έγκαινιάστηκε στη νεότερη έποχή με τήν περίφημη άπόφαση Marbury κατά Madison του 1803 του US Supreme Court, με τήν όποία δόθηκε ή έρμηνεία ότι τó άμερικανικό Σύνταγμα είναι «αύστηρό» και ότι τó Supreme Court είναι άρμόδιο νά έλέγχει άν τó Σύνταγμα τηρεϊται από τόν νομοθέτη.

7. Είπα «στη νεότερη έποχή» και δέν άντέχω στον πειρασμό τής άνάμνησης ότι, βέβαια, σ' αυτόν έδω τόν τόπο, χιλιετηρίδες προηγουμένως, ό «Νόμος» είχε ισχύ παρόμοια με τήν ισχύ τών σύγχρονων Συνταγμάτων, ώφειλε ν' άντανακλά τή θεία τάξη (Πλάτων) και έθεωρεϊτο υπεράνω παθών (Άριστοτέλης). Τά αντίθετα με τόν Νόμο ψηφίσματα, δηλαδή οι νομοθετικές πράξεις τής έκκλησίας του Δήμου,

1. Θα μου έπιτραπεί, για άπλούστευση, νά μιλή για τή Συνθήκη και τήν Κοινότητα, άντι για τις τρεις Συνθήκες και τις αντίστοιχες Κοινότητες.

ἦταν ἀνίσχυρα καὶ αὐτὸς ποὺ πρότεινε τὸ ψήφισμα ὑπέκειτο στὴ «γραφὴ παρανόμων».

8. Ἡ ἐξάπλωση καὶ ἀνάπτυξη ὅμως τοῦ θεσμοῦ τῶν Συνταγματικῶν Δικαστηρίων παρουσιάστηκε μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον. Ἐλλάξαν οἱ ἰσορροπίες στὸ δημοκρατικὸ κράτος, ἐμφανίστηκαν νέου εἴδους «checks and balances», κατὰ τὴν ἀμερικανικὴ ὀρολογία. Κύριο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἐξασθένιση τοῦ ρόλου τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων καὶ ἡ ἀνάδυση τῶν Συνταγματικῶν Δικαστηρίων ὡς ἐγρηγυτῶν τῆς τηρήσεως τοῦ Συντάγματος καὶ ἰδίως τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

9. Ἡ μεταβολὴ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὰ Συνταγματικὰ Δικαστήρια. Μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον μετεβλήθη τὸ ἔργο ὄλων τῶν δικαστηρίων. Παρατηρήθηκε μεγαλύτερη συμμετοχὴ τους στὸ βίον τῆς Πολιτείας, ἄρα καὶ τῶν πολιτῶν, μὲ ἀυξημένη, ἔναντι τῆς παραδοσιακῆς, διακριτικῆς εὐχέρεια κατὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου τους.

10. Στὴ μεταβολὴ αὐτὴ ὁδήγησαν κι ἄλλοι λόγοι, ἀλλὰ θὰ σταθῶ στὸ σημαντικότερο: ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη ἀπὸ τὰ νομοθετικὰ σώματα τῆς στάσεως ποὺ τὰ διεῖπε ἄλλοτε ἔναντι τοῦ νομοθετικοῦ τους ἔργου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ μεταφορὰ τῆς ἐγκαταλειφθείσης στάσεως πρὸς τὰ Δικαστήρια. Ποιᾶς στάσεως;

11. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα τὰ νομοθετικὰ σώματα πίστευαν ὅτι ἀναζητοῦσαν, διὰ τῆς συζητήσεως, καὶ τελικὰ ψήφισαν, νόμους ποὺ ἀποτελοῦσαν συγκεκριμενοποίηση προϋπαρχουσῶν ἀξιών, ἠθικῆς ἢ ἐθιμικῶν, ἢ τοῦ ἰδεατοῦ δικαίου. Αἰσθάνονταν ὅτι αὐτοὶ οἱ κανόνες καθοδηγοῦσαν καὶ ἔθεταν ὅρια στὴ νομοθετικὴ τους ἐξουσία. Αὐτὸ ἦταν γενικὴ πεποίθηση. Καὶ στὴ θεωρία. Ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν πολιτῶν σχετικὰ μὲ τὴ δημοκρατικότητα ἦταν ἐπαφειμένη στὸ νομοθετικὸ σῶμα. Σὲ ὥρα δύσκολη προσέτρεχαν στὸν βουλευτὴ. Τὸ ἔργο τῶν Δικαστηρίων ἦταν συντονισμένο μὲ αὐτὴ τὴ στάση. Δὲν ἦταν ἀναγκαῖο τότε νὰ ἔχουν μεγάλη διακριτικὴ ἐξουσία.

12. Ἐκτοτε οἱ ἀντιλήψεις ὑπέστησαν μεταβολές. Τὰ νομοθετικὰ σώματα θεώρησαν ὅτι δὲν δεσμεύονται ἀπὸ τέτοιου εἴδους ὅρια. Παρέμεινε, βέβαια, γιὰ ἕνα διάστημα ἡ πίστη ὅτι μὲ τὴ συζήτηση θὰ βρεθεῖ καὶ θὰ θεσπιστεῖ τὸ καλύτερο. Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἐφθάρη καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη καὶ θεωρήθηκε τὸ κοινοβούλιο ἀπλῶς ὡς στίβος συγκρούσεως τῶν συμφερόντων τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ἡ ἐξέλιξη, ἰδίως ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ πιὸ πολὺ μετὰ τὸ δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον, ἦταν νὰ φτωχύνουν οἱ βουλές, οἱ συζητήσεις σ' αὐτὰς ἔγιναν ἀπλὸς τύπος, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πρῖν. Τὸ κέντρο λήψεως τῶν ἀποφάσεων —καὶ τῶν νομοθετικῶν— μεταφέρθηκε οὐσιαστικὰ στὸ κυβερνῶν κόμμα. Ὁ πολίτης ὀρφάνεψε ὡς πρὸς τὶς βαθεῖες τοῦ ἀνάγκης.

13. Ἡ διακοπή ἀπὸ τὰ νομοθετικά σώματα τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τις ἐξω-νομικές, αἰώνιες ἀξίες, μὲ τὸ Ἀπόλυτο, γέννησε τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναλάβει κάποιος ἄλλος αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ στροφή πρὸς τὰ Δικαστήρια. Καὶ ἦταν συνδεδεμένη μὲ μιὰ ἀνανεωμένη στροφή πρὸς τὸ φυσικὸ δίκαιο, ἐκδήλωση τῆς ἀντίδρασης πρὸς τὸ τεθειμένο δίκαιο τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων καὶ πρὸς τὸν νομικὸ θετικισμό, καθὼς καὶ μὲ τὴ συναφῆ ἀνάγκη ἀναγνώρισεως δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

14. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν ἀπλῶς παράλληλη, μέσα σὲ κάθε Κράτος τῆς Εὐρώπης. Τὸ γενικὸ κλίμα ὀδήγησε σὲ μιὰ οἰονεὶ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῶν συγκοινωνούντων δοχείων, σὲ μιὰ ἀλληλεπίδραση τῶν συνταγματικῶν καὶ νομοθετικῶν λύσεων, σὲ ἀνταλλαγές. Τὸ συγκριτικὸ δίκαιο πού κατὰ παράδοση ἐκινεῖτο στὸ χῶρο τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, εἰσῆλθε καὶ στὸ χῶρο τοῦ δημοσίου δικαίου, βοηθώντας στὴν ἀναγνώριση γενικῶν ἀρχῶν τοῦ Δικαίου.

15. Ἡ κοινὴ ἀνάγκη προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ὀδήγησε τὸ ἔτος 1950 στὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση. Ἀπ' αὐτὴν μπορούμε νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἀπαρχὴ ἑνὸς ἄλλου φαινομένου: τῆς διασπάσεως τοῦ ἀδιαίρετου τῆς κρατικῆς κυριαρχίας, ἀφοῦ μὲ αὐτὴ τὴ Σύμβαση τὰ Κράτη ἐδέχθησαν νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο διεθνῶς ὀργάνου. Πιστεύω ὅτι ἡ διάσπαση τοῦ ἀδιαίρετου τῆς κυριαρχίας ἔχει γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας τὴν ἴδια σημασία πού ἔχει, σὲ ἄλλο πεδίο, ἡ διάσπαση τοῦ ἀτόμου, πού ἐπετεύχθη τὴν ἴδια περίπου ἐποχῇ. Μετὰ δὲ καὶ ἀπὸ τίς ἰδρυτικὲς συνθῆκες τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες διεθνεῖς συνθῆκες, ξέρουμε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ παλαιὰ ἔννοια τῆς ἀπόλυτης καὶ ἀδιαίρετης κυριαρχίας τοῦ Κράτους, στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὶς διεθνεῖς σχέσεις. Μερικοὶ μιλοῦν γιὰ «κοινὴ» κυριαρχία!

16. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα ἰδρύθηκε καὶ τὸ ΔΕΚ, στὸ ὁποῖο ἀνετέθη δικαιοδοσία παρόμοια μὲ αὐτὴ τῶν Συνταγματικῶν Δικαστηρίων, ἀλλὰ ἐξαιρετικῶς εὐρεῖα. Ἀσκώντας αὐτὴ τὴ δικαιοδοσία τὸ ΔΕΚ συνέβαλε στὶς ἐξελίξεις μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα.

II. Ποιὰ ἦταν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ΔΕΚ.

17. Ξέρουμε ὅτι κάθε δικαστήριό δικάζει μὲν *secundum legem*, ἀλλὰ ὅτι, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ἤθελε ὁ Montesquieu, τὸ ἔργο κάθε δικαστηρίου ἐνέχει στοιχεῖο δημιουργικὸ διὰ τῆς ἐρμηνείας. Τὸ γραπτὸ δίκαιο ἦταν δημοκρατικὴ κατάρκτηση, ἤδη στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, κατὰ τῆς αὐθαιρέσις. Ἀλλὰ δὲν καλύπτει κάθε δυνατὴ περίπτωση πού παρουσιάζεται στὴ ζωῇ. Στὰ Συνταγματικὰ Δικαστήρια αὐτὸ τὸ

δημιουργικό στοιχείο είναι ιδιαιτέρως εύρ. Δεδομένου ότι τὸ Σύνταγμα ρυθμίζει τὸν τρόπο τῆς ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὰ Ὁργανα τοῦ Κράτους, οἱ διατάξεις τοῦ εἶναι μὲν κανόνες δικαίου, ἀλλὰ κείνται πολὺ κοντὰ στὰ ἅρια πέραν τῶν ὁποίων ἀρχίζει ἡ πολιτικὴ. Γι' αὐτὸ, τὸ δημιουργικὸ στοιχείο ἐρμηνείας τῶν Συνταγματικῶν Δικαστηρίων εἶναι τόσο εὐρύτερο ἀπὸ τῶν ἄλλων δικαστηρίων, ὥστε μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι εἶναι ποιοτικὰ διαφορετικὸ. Ὁ Γ. Βλάχος γράφει κάπου: Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ «ἐμπρακτὴ συνολικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς οὐσιαστικῆς διασυνδέσεως τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτικῆς μὲ τὶς ἠθικὰς, πνευματικὰς, καλλιτεχνικὰς ἀξίες τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους».

18. Ἡ εὐρύτης αὐτὴ εἶναι ιδιαιτέρως τονισμένη στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ ΔΕΚ. Κατὰ τὸ ἄρθρο 164 τῆς ΣυνΘΕΚ: «Τὸ Δικαστήριον ἐξασφαλίζει τὴν τήρησιν τοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐρμηνεία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς παρούσης συνθήκης». Δηλαδή, τὸ γραπτὸ δίκαιο τῆς Συνθήκης ἔχει ὑπεράνω αὐτοῦ τὸ Δίκαιο μὲ κεφαλαῖο Δ, τὸ ἄγραφο Δίκαιο, τὴν Ἰδέα τοῦ Δικαίου. Καὶ τὸ ΔΕΚ ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίζει τὴν τήρησιν αὐτοῦ τοῦ Δικαίου, ἀντλώντας ἐκ τῶν αἰωνίων ἀξιῶν ἀρχὰς ἀνώτερης ἰσχύος. Ἡ Ἰδέα τοῦ Δικαίου ὀφείλει νὰ καθοδηγεῖ τὸ ΔΕΚ, ὅπως ὁ πολικὸς ἀστὴρας ὀδηγεῖ τοὺς ναυτιλλομένους, κατὰ τὴν ὠραία εἰκόνα, παλαιότερα, τοῦ Stammler.

19. Ἡ ἀναθεθεῖσα στὸ ΔΕΚ ἐξουσία εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐρεῖα. Βέβαια, δὲν εἶναι ἀπεριόριστη, ὅπως θὰ ἐκθέσω. Ἀλλὰ ὁ καθορισμὸς καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν ὀρίων ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸ ἴδιο τὸ Δικαστήριον. Καὶ αὐτὸ συνεπάγεται τεράστια εὐθύνη.

III. Πῶς ἄσκησε τὸ ΔΕΚ τὴν ἀποστολὴν του ;

20. Δὲν πρόκειται νὰ περιγράψω τώρα τὸ νομολογιακὸ ἔργο τοῦ ΔΕΚ, ὡς Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσω τὸ κυριότερον. Ἐνῶ βρισκόταν ἐνώπιον μιᾶς συνθήκης διεθνοῦς δικαίου καὶ ἐνώπιον τῆς διάχυτης στὰ Κράτη-μέλη ιδέας ὅτι αὐτὰ θὰ κρατοῦν στὴ ζωὴ καὶ θὰ διέπουν τὴν Κοινότητα, ὡς δημιουργημά τους, τὸ ΔΕΚ ἀπέσπασε ἀπὸ τὸ πλαίσιο τοῦ διεθνοῦς δικαίου τὴ Συνθήκη, νομολόγησε ὅτι ἰδρύθηκε μιὰ κοινοτικὴ ἔννομη τάξις αὐτόνομη ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὰς ἔννομες τάξεις τῶν Κρατῶν-μελῶν, ὅτι τὸ κοινοτικὸ δίκαιο εἶναι ἐσωτερικὸ δίκαιο τῆς Κοινότητος. Βαθμιαίως ἔφτασε νὰ διακηρύξει ὅτι ἡ διεθνὴς συνθήκη εἶναι τὸ Σύνταγμα τῆς Κοινότητος. Καθιέρωσε ἀρχὰς θεμελιώδεις ποὺ δὲν ἦταν γραμμένες στὴ Συνθήκη, μάλιστα ἐνίοτε contra litteram τῆς Συνθήκης, καὶ συχνὰ παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τῶν Κρατῶν μελῶν κατὰ τὴν ἐνώπιόν του δίκην. Μνημονεύω τὴν ἀρχὴ τῆς ἄμεσης ἐφαρμογῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στὸ ἐσωτερικὸ τῶν

Κρατῶν μελῶν, τῆς ὑπεροχῆς του ἔναντι κανόνων —καὶ συνταγματικῶν— τοῦ ἔθνικοῦ δικαίου, τῆς ἀσφάλειας δικαίου, τῆς νόμιμης προσδοκίας, τῆς ἀναλογικότητος κ.ἄ. Ἀναγνώρισε «σιωπηρῆς-ἐξυπακουόμενες- ἐξουσίες», στὰ Ὑργανα τῆς Κοινότητος. Καὶ πρὸ παντός, οἰκοδόμησε ἐκ τοῦ μηδενὸς πλήρες σύστημα προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν κοινοτικὴ ἔννομη τάξη.

21. Μερικὲς φορές αὐτὴ ἡ νομολογία θυμίζει νομολογία ἄλλων συνταγματικῶν δικαστηρίων. Παραδείγματος χάρη, τῆ νομολογία στὶς ΗΠΑ τοῦ Supreme Court περὶ implied powers. Ἡ στὴ Γερμανία τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, κατὰ τὴν ὁποία ὁ θεμελιώδης Νόμος δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τὴ σειρά τῶν διατάξεων ποὺ περιέχει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μιὰ «objektive Wertordnung» ποὺ δημιουργεῖ, ἡ ὁποία μάλιστα δὲν μπορεῖ νὰ τροποποιηθεῖ· αὐτὸ θυμίζει τὴ θεωρία τῶν Verfassungswidrige Verfassungsnormen.

IV. Προβληματισμοὶ τοῦ ΔΕΚ.

Α'. Δραστηριότητα ἢ αὐτοσυγκράτηση;

22. Τὸ ἔργο τοῦ ΔΕΚ δὲν εἶναι εὐκόλο. Κινεῖται μέσα σὲ πολλοὺς προβληματισμούς. Θὰ ἀναφερθῶ μόνον σὲ δύο. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ κίνδυνος —κοινὸς σὲ ὅλα τὰ Συνταγματικά Δικαστήρια— νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας του, καταπατώντας πεδία τῆς δικαιοδοσίας τῶν νομοθετικῶν ὀργάνων τῆς Κοινότητος ἢ τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτου, δηλ. τῆς Συνθήκης. Τὸ ἐρώτημα εἶναι: ἔφτασε τὸ ΔΕΚ σὲ ἀνεπίτρεπτον activismus ἢ παρέμεινε στὰ ὅρια ἑνὸς σωστοῦ self-restraint, αὐτοσυγκράτησης (κατὰ τὴν ὀρολογία ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ Supreme Court τῶν ΗΠΑ); Ἡ, γιὰ νὰ τὸ διατυπώσω κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ὀρολογία, μήπως δὲν ἐσεβάσθη τὴν ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ὑπὸ τὴν ἰδιάζουσα μορφή ποὺ ὑπάρχει στὴν Κοινοτητα, δηλ. τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν Ὑργάνων της;

23. Τὸ ἐρώτημα γεννᾶται ἐπειδὴ ἡ πλήρωση κενῶν τοῦ Συντάγματος, διὰ τῆς ἀντλήσεως ἀρχῶν ἀπὸ τὸ ἄγραφο δίκαιο καὶ ἀναγνώρισεως ὅτι ἰσχύουν, προσομοιάζει πρὸς τὸ ἔργο τοῦ νομοθέτου. Καὶ τοῦ συντακτικοῦ.

24. Προσομοιάζει, πράγματι, ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ εἶναι ἡ ἰσχὺς ἑνὸς κανόνος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἴδιο ὡς πρὸς τὴ διεργασία ἢ ὁποία ἀπολήγει στὸ ἀποτέλεσμα. Ὑπάρχει ριζικὴ διαφορά. Κάθε μέλος στὰ νομοθετικὰ σώματα εἶναι ἐλεύθερο νὰ ψηφίσει τὸν κανόνα ποὺ ὑποκειμενικὰ πιστεύει ὅτι εἶναι σκόπιμο νὰ τεθεῖ σὲ ἰσχὺ. Ἀντίθετα, ἡ ἐντολὴ πρὸς τὰ Δικαστήρια, καὶ τὸ ΔΕΚ, ὅταν συγκεκριμενοποιοῦν ἀόριστες ἔννοιες ἢ συμπληρώνουν κενά, δὲν εἶναι νὰ κατακυρώνουν αὐτὸ ποὺ οἱ δι-

καστές, υποκειμενικά, πιστεύουν ως δίκαιο. Ἡ ἐργασία τους εἶναι «γνωστική». Ἀναζητοῦν κανόνα —γενική ἀρχή— πού ἤδη ἰσχύει, ἀντικειμενικά, στό χῶρο τοῦ ἄγραφου δικαίου. Ἡ διαφορά μεθόδου φαίνεται πρὸς στιγμὴν θεωρητική, εἶναι ὅμως οὐσιαστική καὶ θεμελιώδης. Οἱ βουλές ἀποφασίζουν σύμφωνα μὲ τὴν τεχνική τῆς πλειοψηφίας - μειοψηφίας υποκειμενικῶν προτιμήσεων. Τὸ ΔΕΚ, ἀντιθέτως, ἀναζητεῖ αὐτὸ πού εἶναι ριζικά καὶ μόνιμα κοινὸ καὶ στὶς πλειοψηφίες καὶ τὶς μειοψηφίες στὴ Βουλὴ, παροδικές καὶ ἐναλλασσόμενες. Ἀναζητεῖ τὶς ἀρχές δικαίου πού δὲν ἐγκαταλείπονται στὴν τύχη τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων οὔτε ἐπηρεάζονται ἀπὸ τοὺς κυματισμοὺς τῆς κοινῆς γνώμης.

25. Νομίζω ὅτι αὐτὴ ἡ διαφορά τοῦ νομολογικοῦ ἔργου τοῦ ΔΕΚ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ νομοθέτη δίνει καὶ τὸ βασικὸ κριτήριο γιὰ τὴ χάραξη τῆς ὀριοθετικῆς γραμμῆς ἀνάμεσα στὸν ἀνεπίτρεπτο ἀκτιβισμό καὶ στὴν αὐτοσυγκράτηση τοῦ ΔΕΚ: ἀνήκει στὸ ΔΕΚ, αὐτο-συγκρατούμενο, νὰ διακριβώνει καὶ νὰ ἀναγνωρίζει, ὡς ἰσχυροὺς, προϋπάρχοντες ἄγραφους κανόνες θεμελιώδους περιεχομένου, ἐνῶ ἀνήκει στὸ νομοθετικὸ ὄργανο ἡ θέσπιση κανόνων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων, τὴν ὀργάνωση θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν.

Β'. Μέθοδοι ἐρμηνείας

26. Ὁ δεῦτερος προβληματισμός, πού πρέπει νὰ μνημονευθεῖ, ἀναφέρεται στὸ θέμα ἀπὸ πού πρέπει νὰ ἀντλεῖ τὸ ΔΕΚ προκειμένου νὰ διαπιστώσει καὶ νὰ πληρώσει κενὰ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου. Ἀφορᾷ, δηλαδή, τὶς μεθόδους ἐρμηνείας πού χρησιμοποιεῖ. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ εἶναι τεράστιο. Περιορίζομαι στὶς ἐξῆς παρατηρήσεις.

27. Τὸ ΔΕΚ ποτὲ δὲν χρησιμοποιεῖ τοὺς κανόνες ἐρμηνείας τῆς Σύμβασης τῆς Βιέννης τοῦ 1969 περὶ τοῦ δικαίου τῶν Συνθηκῶν. Διότι χειρίζεται τὴ Συνθήκη ὅχι ὡς διεθνές, ἀλλὰ ὡς ἐσωτερικὸ δίκαιο τῆς Κοινότητας.

28. Ἐξάλλου δὲν ἀναζητεῖ στὶς προπαρασκευαστικές ἐργασίες τὴν πρόθεση τῶν συμβαλλομένων, διότι συνήθως οἱ συζητήσεις περιέχουν συγκρουόμενες ἀπόψεις καὶ τὸ τελικὸ κείμενο εἶναι συχνὰ ἀποτέλεσμα συμβιβασμῶν. Μάλιστα ἀκριβῶς γι' αὐτὸ μερικὲς φορές ἔχει ἀφεθεῖ ἀσαφές.

29. Στὸ ἔργο τοῦ ΔΕΚ προσεῖχεται ἡ τελολογικὴ ἐρμηνεία σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συγκριτικὴ μέθοδο. Τὸ «τέλος» πού φωτίζει τὶς Συνθήκες καὶ καθοδηγεῖ τὴν ἐρμηνεία λαμβάνεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς Συνθήκης, τὸ προοίμιο τῆς ὁποίας μιλάει γιὰ μιὰ «ὀλοένα στενότερη ἔνωση τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης».

30. Αὐτὸ τὸ «τέλος» ὅμως ἔχει τόση γενικότητα! Καθιστᾷ ὑπαρξιακά, θὰ μπορούσα νὰ πῶ, δυσχερὲς τὸ ἔργο τῶν Δικαστῶν. Διότι δὲν ὑπάρχει «ἕνας» λαὸς

τῆς Εὐρώπης, με ὁμοιογένεια ὑψηλοῦ βαθμοῦ, ἀλλὰ (λαοὶ) τῆς Εὐρώπης, με πολλές κοινές πίστεις σὲ ἀξίες, ἀλλὰ καὶ ιδιαίτερη φυσιογνωμία σὲ κάθε λαό. Ξέρουμε οἱ νομικοὶ ὅτι, ἰδίως γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα θεμελιωδῶν κειμένων, χρειάζεται ἀναφορὰ σὲ ἀξίες πολιτισμικές. Ἡ ὑπαρξιακὴ δυσχέρεια συνίσταται στὸ ὅτι κάθε δικαστῆς πρέπει πρῶτον νὰ ἀπεκδύεται συνεχῶς ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς τοῦ πίστεις καὶ δεύτερον νὰ ἀναζητεῖ τὴ συνισταμένη τῶν πίστεων τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀναζήτησὴ αὐτὴ γίνεται σὲ δύο φάσεις.

31. Ἡ πρώτη φάση εἶναι ἡ νομικὴ τεχνικὴ τῆς «συγκριτικῆς μεθόδου». Ἡ Ὑπηρεσία Ἑρευνας καὶ Τεκμηρίωσης τοῦ ΔΕΚ διαρκῶς καλεῖται νὰ ἐρευνήσῃ τί ἰσχύει στὰ Κράτη μέλη.

32. Ἀλλὰ οὕτως ἢ ἄλλως ἡ συγκριτικὴ μέθοδος εἶναι παρούσα κατὰ τὶς διασκέψεις. Διότι κάθε δικαστῆς προέρχεται ἀπὸ, ρωμαιογενὴ μὲν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διαφορετικὴ ὅμως σὲ πολλὰ ἔννομη τάξη. Καὶ εἶναι φορεὺς τοῦ πνεύματος τῆς δικῆς του ἔννομης τάξης, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολιτισμικοῦ τῆς ὑπόβαθρου. Ἔτσι οἱ γύρωθεν συνεισφορὲς κατὰ τὴ διάσκεψιν ἀποτελοῦν ἓνα ζωντανὸ συγκριτικὸ δίκαιο. Καὶ ἡ ζύμωσις τῶν ἰδεῶν παράγει αὐτὸ πού χρειάζεται ἡ Κοινότητα.

33. Πρέπει νὰ ἀποσαφηνίσω ὅτι ἡ συγκριτικὴ μέθοδος δὲν χρησιμοποιεῖται κατὰ τρόπο μηχανικόν, π.χ. τὸ ΔΕΚ δὲν θεμελίωσε τὴν ἰσχύϊ στὸ κοινοτικὸ δίκαιο τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὰ Συντάγματα τῶν Κρατῶν μελῶν, ἀλλὰ ἔλαβε ὑπόψιν τοῦ τὶς συνταγματικὲς παραδόσεις ὡς «πηγὴ ἐμπνεύσεως». Ὅταν ἡ συγκριτικὴ μέθοδος δὲν ἀποδώσει, ὅταν δηλαδὴ δὲν βρίσκεται κανόνας στὶς ἔννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν γιὰ ὀρισμένο θέμα, τὸ ΔΕΚ πρέπει πλέον νὰ ἀναφερθεῖ ἀπευθείας στὶς πεποιθήσεις, τὴν πνευματικὴ στάση τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης.

34. Ἐδῶ εἶναι πιὸ ἐκδηλὴ ἡ δυσκολία λόγῳ τῆς ἀνάγκης σεβασμοῦ τῶν ἰδιαιτεροτήτων, ἐνόψει τοῦ πολυ-πολιτισμικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς Κοινότητος. Τὸ ΔΕΚ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητεῖ κάθε φορὰ τὴ συνισταμένη τῶν ἐνεστωσῶν ποικίλων πεποιθήσεων, ὥστε αὐτὴ νὰ ἀποτελέσει τὸ «τέλος» πού θὰ διαφωτίσει τὴν ἀπόφαση. Ἔτσι τὸ ΔΕΚ λειτουργεῖ σὰν νὰ εἶναι —θὰ ἔλεγα— ἡ συνείδησις τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Εἶναι τὸ σημεῖο ὅπου δοκιμάζεται τὸ δικαστικὸ ἦθος τῶν μελῶν τοῦ ΔΕΚ.

V. Ἡ νομοποίηση τοῦ ΔΕΚ.

35. Καὶ φτάνουμε στὸ κεφάλαιο πού ἀφορᾷ τὴ λεγόμενη «νομιμοποίηση» τοῦ ΔΕΚ. Δὲν ἐννοῶ τὶς διατάξεις πού ἀποτελοῦν τὴ νομικὴ βᾶσιν τῆς δικαιοδοσίας του, ἐκ τῶν ὁποίων μνημόνευσα ἤδη τὸ θεμελιῶδες ἄρθρο 164.

36. Έννοῶ τὴν εἰδικὴ μορφή «νομιμοποίησης», αὐτὴν ποὺ προσδοκᾶται ἀπὸ τὰ Συνταγματικὰ Δικαστήρια νὰ ἀνανεώσουν διηνεκῶς, διὰ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτελοῦν τὴν ἀποστολὴ τους. Εἶναι συνδεδεμένη ἡ διηνεκὴς νομιμοποίηση μὲ τὶς μεθόδους ἐρμηνείας ποὺ χρσιμοποιοῦν καὶ ἰδίως μὲ τὴ γραμμὴ ποὺ χαράσσουν ἀνάμεσα στὴν αὐτοσυγκράτηση καὶ τὸν ἀνεπίτρεπτο ἀκτιβισμό.

37. Μερικοὶ εἰσάγουν στὴν ἔννοια τῆς νομιμοποίησης καὶ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς καὶ διορισμοῦ τῶν Συνταγματικῶν δικαστῶν. Κάποτε θέτουν τὸ ζήτημα καὶ ὑπὸ στενότερο πρίσμα, ὡς πρόβλημα «δημοκρατικῆς νομιμοποίησης», ὑπὸ τὴν ἔννοια: ποιά εἶναι ἡ νομιμοποίηση τῶν μελῶν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, ποὺ δὲν εἶναι ἐκλεγμένοι μὲ καθολικὴ ψηφοφορία, νὰ ἀκυρώνουν ἢ κηρύσσουν ἀνίσχυρο νόμο ποὺ ψηφίστηκε ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ;

38. Κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι σωστό, διατυπούμενο μ' αὐτὴ τὴ γενικότητα. Τὸ σωστὸ ἐρώτημα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀφορᾷ συγκεκριμένη κάθε φορὰ ἀπόφαση: εἶχε τὸ συνταγματικὸ δικαστήριον νομιμοποίηση γιὰ νὰ φτάσει ὡς τὴν ἐρμηνεία ποὺ ἔδωσε αὐτὴ ἡ ἀπόφαση; Ἡ μήπως ἀπεδόθη σὲ ἀνεπίτρεπτον ἀκτιβισμό; Μόνον κατόπιν μπορεῖ νὰ διαπιστωθοῦν, στατιστικῶς, λιγότερες ἢ περισσότερες περιπτώσεις ἀκτιβισμοῦ.

39. Καὶ σχετικὰ μὲ τὸ ΔΕΚ, μόνον ἐρώτημα γιὰ συγκεκριμένες ἀποφάσεις μπορεῖ νὰ θεθεῖ. Ὑποστήριξα προηγουμένως (§§ 24-25) ὅτι, σωστὸ κριτήριον γιὰ ἀπάντηση κάθε φορὰ στὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν τὸ δικαστήριον ἐχώρησε μὲ τὴ μέθοδο ἐρμηνείας δικαστηρίου ἢ ἂν ἀποφάσισε μὲ τὴν ψυχικὴ στάση τοῦ ἐλεύθερου νομοθέτη. Στὴν πράξη ἡ νομιμοποίηση παρέχεται στὸ ΔΕΚ μόνον μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη πρὸς αὐτό, ἐκδηλούμενη μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἀποφάσεών του, ἀπὸ τὶς Κυβερνήσεις τῶν κρατῶν μελῶν, ἀπὸ τὰ ἔθνηκὰ δικαστήρια, ἰδίως τὰ ἀνώτατα, καὶ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς. Ἡ ἀποδοχὴ αὐτὴ πάλι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐρμηνείας, ἡ ὁποία δόθηκε, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἀπὸ τὴν ἐπάρκεια καὶ τὴν πειστικότητα τῆς αἰτιολογίας τῆς ἀπόφασης.

40. Γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἐρμηνεία ἀπαιτεῖται ἐκτεταμένη πληροφόρηση, ὄραματισμὸς καὶ φαντασία, ἀλλὰ καὶ ζύγισμα τῶν συνεπειῶν μὲ σύνεση καὶ ρεαλισμὸ. Ἡ δύναμη πειθοῦς πάλι τῆς ἀπόφασης, διὰ τῆς αἰτιολογίας, πρέπει νὰ εἶναι τέτοια ὥστε νὰ εἶναι ἐξίσου ἀποτελεσματικὴ μέσα σὲ ὅλες τὶς ἐθνικὲς ἔννομες τάξεις, παρόλο ποὺ αὐτὲς διαφέρουν. Συχνὰ δὲν ἀρκεῖ ἓνας ἄψογος συλλογισμὸς, διότι πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη οἱ διαφορετικὲς ἀντιλήψεις τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης περὶ Δικαιοσύνης, αὐστηρότητας ἢ ἐπιείκειας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ζωῆς, τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, περὶ τοῦ Σύμπαντος, τοῦ Θεοῦ.

41. Θεμέλιο αὐτῆς τῆς σωστῆς στάσης εἶναι βέβαια ἡ ἀνεξαρτησία τῶν δικαστῶν. Ἡ βαθειά, ὑπεύθυνη, ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία. Πρῶτον, βέβαια, ἀπὸ κάθε ὑποψία ἐξωτερικῆς ἐπιρροῆς, ἰδίως ἀπὸ τῆ χώρα προέλευσός τους. Ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ ἑαυτὸ τους, πού σημαίνει ἀπόσπαση ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς πεποιθήσεις τους, κι ἂς τὶς πιστεύουν πανανθρώπινες. Ὁ ἔρος τῆς ἀντικειμενικότητος. Κατὰ βάθος ἡ νομιμοποίηση τοῦ ΔΕΚ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἔρεισμα μόνον στὴν ἀνεξαρτησία τῶν δικαστῶν, τὴν ὁποία πάλι ἐνισχύει, μὲ τὴ σειρά της, ἡ ἐπιδοκιμασία, ἡ ἀποδοχὴ τῆς νομολογίας του.

VI. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀποφάσεων τοῦ ΔΕΚ.

42. Στὸ ἐρώτημα ἀν ἔτυχε ἀποδοχῆς ἡ νομολογία τοῦ ΔΕΚ, ἡ ἀπάντηση εἶναι γενικῶς καταφατικὴ. Ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὡς θεμελιώδης ἡ συμβολὴ του στὴ δικασίᾳ πρὸς ὀλοκλήρωση τῆς Κοινότητος.

43. Ὡς πρὸς τὰ Κράτη μέλη, μόνον μερικὲς μεμονωμένες ἀποφάσεις, παλαιότερα καὶ προσφάτως, προκάλεσαν ἀντιδράσεις ἀρνητικὲς τῆς πολιτικῆς τους ἡγεσίας.

44. Παρόμοια εἰκόνα παρέχει καὶ ἡ ἐποπτεία τῆς θεωρίας. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι τεράστια, ἀλλὰ σπάνιες ὑπῆρξαν οἱ ἐντελῶς ἀρνητικὲς κριτικὲς γιὰ ὀρισμένη ἀπόφαση. Τελευταίως, πάλι, ἐμφανίσθηκαν κάποιες ὀξεῖες κριτικὲς πού θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἔκταση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ΔΕΚ.

45. Ὡς πρὸς τὰ ἔθνικα δικαστήρια, μὲ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει συνεργασία τοῦ ΔΕΚ μέσω τῶν προδικαστικῶν παραπομπῶν, ἡ ἀποδοχὴ εἶναι ἐπίσης γενικὴ. Ἐνδιαφέρον ἔχει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι μέχρι τώρα κανένα Συνταγματικὸ Δικαστήριον δὲν ἔχει στείλει προδικαστικὸ ἐρώτημα. Ἐνδιαφέρον ἔχει ἐπίσης ὁ «διάλογος», ἂς τὸ πῶ ἔτσι, μεταξὺ τοῦ ΔΕΚ καὶ ὀρισμένων ἀνωτάτων δικαστηρίων, ὅπως π.χ. τοῦ Conseil d'Etat, ἀλλὰ κυρίως τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῆς Ἰταλίας καὶ ἰδίως τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῆς Γερμανίας. Τὰ δύο αὐτὰ Συνταγματικὰ Δικαστήρια, ἰδιαιτέρως εὐαίσθητα λόγῳ τῶν μακρῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων στὶς χῶρες τους, ἐπιφυλάσσουν πάντα ἀρμοδιότητα στὸν ἑαυτὸ τους νὰ προστατεύσουν τὰ θεμελιώδη δικαιώματα τῶν πολιτῶν, ἀν τὸ ΔΕΚ συμβεῖ —δὲν ἔκριναν ὅτι συνέβη ποτὲ μέχρι τώρα— νὰ μὴν εἶναι ἀποτελεσματικὸ. Πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ἐπίσης ἡ ἀπόφαση τοῦ Γερμανικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου σχετικὰ μὲ τὴ Συνθήκη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, ἡ ὁποία ψαύει ὄριο ἀκρότατο καὶ ἐπικίνδuno: φαίνεται νὰ δέχεται ὅτι διατηρεῖ ἀρμοδιότητα νὰ ἐλέγχει ὡς ἄκυρες ἀποφάσεις Ὁργά-

νων τῆς Κοινότητας —καὶ τοῦ ΔΕΚ— ποὺ ἐκδόθησαν καθ' ὑπέρβαση τῆς δοτῆς ἀρμοδιότητος ποὺ ἔχει χορηγηθεῖ στὴν Κοινότητα. Ἄλλὰ ἀρμόδιο, κατὰ τὴ Συνθήκη, γὰρ νὰ κρίνει ἂν ἓνα θέμα ἀνήκει στὶς ἀρμοδιότητες τῆς Κοινότητας, εἶναι τὸ ΔΕΚ. Εἶναι φανερό ὅτι ἓνα βῆμα ἀκόμη μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ δύσκολη κατάσταση.

VII. Πέτυχε τὸ ΔΕΚ στὴν ἀποστολὴ ποὺ τοῦ ἐτέθη;

46. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐξαιρέσεις ποὺ ἐπισήμανα, ἡ γενικὴ εἰκόνα εἶναι ὅτι τὸ ἔργο τοῦ ΔΕΚ τυγχάνει ἀποδοχῆς καὶ ἐπιδοκιμασίας. Ναί, ἀλλὰ ὑπάρχει ἓνα βαθύτερο ἐρώτημα: ἡ ἐπιδοκιμασία ποὺ ἀνέφερα, διὰ τῆς ἀποδοχῆς, προέρχεται ἀπὸ πηγές ποὺ βρίσκονται μέσα στὸ κύκλωμα τοῦ κλίματος τοῦ ἐνεστώτος δυτικῆ πολιτισμοῦ. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ποιά ἀπάντηση θὰ ἔδινε κάποιος ἰστάμενος ἀπέξω, μὲ εὐρύτερη προοπτικὴ, στὸ ἐρώτημα ἂν τὸ ΔΕΚ ἀνταποκρίθηκε στὴν προσδοκία νὰ ἀναζητεῖ τὸ Δίκαιο, τὸ ὀρθὸ Δίκαιο, κατὰ τὴν ἐρμηνεία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς Συνθήκης;

Κύριε Πρόεδρε, Κυρίες, Κύριοι,

47. Μέχρι στιγμῆς ἐπιχείρησα μιὰ παρουσίαση ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ μὲν ἑνὸς μέλους τοῦ ΔΕΚ, ποὺ συμμετέχει στὸ λειτουργημὰ καὶ βλέπει ἐκ τῶν ἔνδον τὸ ἔργο, ἀλλὰ πάντως μὲ πρόθεση ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος. Ἄς μοῦ ἐπιτραποῦν τώρα —βρίσκομαι περὶ τὸ τέλος — δυὸ-τρεῖς παρατηρήσεις μὲ ἀρκετὰ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο.

48. Ἡ δομὴ τῶν νομικῶν κατασκευῶν, ὅπως παρουσιάζονται στὶς ὑποθέσεις, ἐγκλωβίζει σὲ ὀπτικὲς οικονομικο-πολιτικὲς καὶ δυσχεραίνει τὴ διάγνωση τῶν βαθυτέρων ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν ποὺ ὑποκρύπτονται. Αὐτὸ σημαίνει γιὰ τὸ ΔΕΚ ὅτι ἀπαιτεῖται διηλεκτικὴ προσοχὴ νὰ μὴν παραμένει σὲ λύσεις τεχνικῆς φύσεως, ἀλλὰ νὰ ἀγγίζει τὴν οὐσία τῶν προβλημάτων.

49. Μέχρι τώρα τὸ ἔκαμε σὲ μεγάλο βαθμὸ. Θεωρῶ ὅμως ὅτι ὑπάρχει πεδίο μεγαλύτερης διευστέρσεως. Οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἴσως νὰ μὴν εἶχαν πλήρη συνείδηση τοῦ τί ζητοῦσαν ἀπὸ τὸ ΔΕΚ, ὅταν τὸ καλοῦσαν, μὲ τὸ ἄρθρο 164, σὲ ἀκτιβισμό χάριν τῆς ἰδέας τοῦ Δικαίου. Ἄλλὰ αὐτὴ εἶναι ἡ βαθεῖά τους ἀνάγκη.

50. Καὶ ὅχι μόνον τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Μ' αὐτὴ τὴ φράση ἔρχομαι σὲ ἄλλη παρατήρηση: ἡ συγκριτικὴ ἔρευνα στὸ ΔΕΚ δὲν ἐπεκτείνεται καὶ σὲ ἔννομες τάξεις τρίτων χωρῶν. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰ ἀναφερθέντα προηγουμένως. Ἄλλὰ πιστεύω ὅτι θὰ εἶναι κατάκτηση γιὰ τὸ ΔΕΚ μιὰ εὐρύτερη ὀπτικὴ. Ἦδη τὸ κάνουν μερικὰ Συνταγματικὰ Δικαστήρια, π.χ. μιὰ ἀπόφαση τοῦ Γερμανικοῦ Ὁμοσπον-

διακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου βασίστηκε στήν αἰτιολογία ὅτι ἡ λύση εἶναι σύμφωνη «μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ δικαίου σὲ ἄλλες χῶρες τοῦ δυτικοῦ κόσμου». Ἡ ἀναφορὰ στὶς χῶρες μόνον «τοῦ δυτικοῦ κόσμου», εἶναι βέβαια ἀκόμη στενή. Εἶναι μιὰ προσωρινὴ φάση πού πρέπει νὰ ξεπεραστεῖ. Θυμίζει ἐκεῖνο τὸ ἄτυχο ἄρθρο 38 τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ Διεθνοῦς Δικαστηρίου τῆς Χάγης πού λέει ὅτι θὰ ἐφαρμόζει τοὺς κανόνες πού ἰσχύουν «μεταξὺ τῶν πολιτισμένων Κρατῶν», φράση πού εἶναι καιρὸς πλέον νὰ διαγραφεῖ, ἀφοῦ ξέρουμε ὅτι δὲν εἶναι ἀπολίτιστα τὰ ἔθνη τοῦ μὴ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη εἶναι πολιτισμένα, ἀλλιῶς τὸ καθένα, μὲ τὴν ἰδιαιτερότητά του.

51. Θαυμάσια εἶναι ἀπὸ τὴν ἄποψη εὐρύτητας τῆς συγκριτικῆς μεθόδου ἡ ἀπόφαση Mambo, τοῦ ἔτους 1992, τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τῆς Αὐστραλίας. Ἀναγνώρισε στοὺς ἰθαγενεῖς, τοὺς ἐλάχιστους πού ἀπέμειναν μετὰ τὴν τακτικὴ ἐξοντώσεως ἢ ἀπορρόφησής τους, συλλογικὴ ἰδιοκτησία τῆς μητέρας γῆς τους, ὅπου ζοῦσαν, ἀνατρέποντας τὴν ἐπὶ 200 ἔτη ἐφαρμοζόμενη ἀρχὴ τοῦ common law ὅτι ἡ γῆ ἦταν res nullius καὶ «τοῦ προκαταλαμβάνοντος γίνεταί». Τὸ σημαντικό γιὰ τὸ θέμα μας εἶναι ὅτι τὸ Δικαστήριο στηρίχτηκε σὲ 14 ἀποφάσεις ξένων δικαστηρίων. Καὶ ὅτι ἡ ὑπόθεση ἤχθη στὸ Ἀνώτατο Δικαστήριο λόγω ἀδραναείας τοῦ νομοθετικοῦ σώματος. Ἀκτιβισμός; Ναι, ἀλλὰ ἅγιος!

52. Καὶ ἄλλες ἀποφάσεις Συνταγματικῶν Δικαστηρίων δείχνουν ὅτι ἔχει ἀρχίσει μιὰ διαπίδυση νομολογίας μεταξὺ τῶν ἀνωτάτων δικαστηρίων ὅλου τοῦ κόσμου. Εἶναι αὐτὸ παρήγορο γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Διότι σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν μερικὲς βασικὲς σταθερὲς στὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση πού ἀναγνωρίζονται ὡς ὁ πυρήνας τοῦ ἀνθρώπου, κοινὸς σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς (ἢ φυλές). Εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὸ ΔΕΚ θὰ στοιχηθεῖ, ἂν χρειαστεῖ, πρὸς αὐτὴν τὴν πορεία τῶν συγχρόνων Συνταγματικῶν Δικαστηρίων νὰ ἀντλοῦν ἀπὸ ὅλες τὶς ἔννομες τάξεις πάνω στὴ γῆ.

VIII. Τὸ μέλλον τοῦ ΔΕΚ.

53. Καὶ φτάνουμε σ' ἓνα τελευταῖο ἐρώτημα: ποῖο εἶναι τὸ μέλλον τοῦ ΔΕΚ; Ἄν οἱ ἄνθρωποι τῆς πολιτικῆς τὸ διατηρήσουν μὲ τὶς ὑφιστάμενες σήμερα ἀρμοδιότητες, θὰ μπορέσει τὸ ΔΕΚ νὰ συνεχίσει τὴ συνταγματικὴ ἀποστολὴ του πού εἶναι νὰ συγκεκριμενοποιεῖ τὴν Ἰδέα τοῦ Δικαίου;

54. Ἡ ἀπάντηση πού τολμῶ εἶναι ὅτι τὸ μέλλον τοῦ ΔΕΚ θὰ ἀκολουθήσει τὴν πορεία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐξηγοῦμαι:

55. Θύμισα, ἀρχίζοντας, ὅτι στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰώνα ὀγκώθηκε ἡ τάση καταφυγῆς στὰ δικαστήρια κυρίως λόγω τῆς ψυχικῆς ἀνάγκης νὰ διατηρηθεῖ

μέσα στην έννομη τάξη ή επικοινωνία με το χώρο του 'Απόλυτου, με την 'Ιδέα του Δικαίου. Παρ' όλη όμως αυτή την ψυχική ανάγκη, παραμένει ένα θεμελιώδες για το δυτικό πολιτισμό πρόβλημα, κληρονομημένο από την εποχή του διαφωτισμού: είναι ή υπερτροφία της νοησιαρχίας, του ρασιοναλισμού, εις βάρος του μυστικού στοιχείου, της μεταφυσικής αναζήτησης, της ανάγκης για όντολογική μέθεξη στην πραγματικότητα που βρίσκεται επέκεινα του Σύμπαντος, του χώρου και του χρόνου, της ανάγκης για όρθη θρησκευτική τοποθέτηση. Σκέπτομαι λοιπόν ότι αν επρόκειτο οί λαοί του Δυτικού κόσμου να έξακολουθήσουν να ζούν μέσα στο στεγνό ρασιοναλιστικό και ώφελιμιστικό κλίμα, ή απόληξη ίσως να είναι ότι πλέον ούτε τὰ Συνταγματικά Δικαστήρια, που σήμερα αποτελούν το τελευταίο καταφύγιο, θά μπορούν να εμπνέονται από την 'Ιδέα του Δικαίου. Οί συνέπειες θά ήταν φοβερές. Δεδομένου μάλιστα ότι επισημαίνονται στην 'Απω 'Ανατολή, αλλά και στην 'Αφρική, άπαρχές ένσυνείδητης άποστασιοποίησης από τόν δυτικό πολιτισμό και καλλιέργειας της δικής τους ταυτότητας, που δέν είναι έμποτισμένη από το ρασιοναλισμό, άποστασιοποίηση ή όποία στο νομικό πεδίο έκδηλώνεται με άρνηση τονισμού («δικαιωμάτων») του ανθρώπου και με προβολή τών ύποχρέώσεων καθενός προς τούς άλλους και προς την κοινότητα.

56. Είμαι βέβαιος όμως ότι οί λαοί του δυτικού κόσμου θά ξαναβρούν τή σωστή ίσορροπία ανάμεσα στο ρασιοναλισμό, τή νοησιαρχία, και στο πνευματικό πιστεύω, άφου το δοκιμάζουν διαρκώς, με πικρή πείρα, ότι ό άνθρωπος «ούκ έπ' άρτω μόνω ζήσεται». Τότε οί βουλές και τὰ δικαστήρια θά επανέλθουν στις προηγούμενες ίσορροπίες, και το μέλλον του δυτικού κόσμου θά είναι ώραίο. Δέν είναι τόσο πρόβλεψη, όσο ευχή. 'Αλλά και πρόκληση. Σε καθέναν από μās, αλλά και στα συλλογικά σώματα, όπως το 'Ανώτατο 'Επιστημονικό 'Ιδρυμα της χώρας μας, προς το όποιο τελειώνοντας επαναλαμβάνω ότι έχω συνείδηση του Χρέους συμβολής.